

Variabilita pohřebního ritu v prostředí únětické kultury

Autor: Mgr. Ondřej Švejcar

Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni

Školitel: doc. PhDr. Luboš Jiráň, CSc.

Odevzdáno: 2013

Práce Mgr. Švejcara si klade za cíl (1) shromáždit soubor dat z pohřebišť únětické kultury v Čechách, (2) provést jeho analýzu pomocí moderních počítačových metod, zejména tzv. vektorové syntézy (PCA), (3) interpretovat zjištěné formální a prostorové struktury v pojmech struktury společnosti starší doby bronzové a (4) vysvětlit vztah únětických hrobů k hrobům a pohřebišťům předchozího, eneolitického období.

V ohledu prvního cíle je nutno konstatovat, že autor odvedl solidní práci. Shromáždil údaje o celkem 1359 hrobech na 170 lokalitách a zřejmě provedl i jejich poměrně podrobný popis. Je jen třeba litovat, že podrobnější údaje o tomto materiálu nejsou v práci dostupné, a to ani v podobě sumárních tabulek (ukazujících např. počty hrobů s určitými vlastnostmi) či kontingenčních tabulek vlastností hrobů vzhledem k pohlaví a věku zemřelých apod., ani v databázi na přiloženém CD. Řada autorových tvrzení je tak poměrně obtížně ověřitelná. Nicméně pokud databáze existuje a pokud ji autor v budoucnu nějakým způsobem zveřejní, lze ji pokládat za určitý přínos pro obor. Solidní je i kapitola shrnující dějiny bádání. Zdá se mi ovšem, že ke své škodě autor vypustil ze svého zorného pole veškerá přesnější chronologická určení (s výjimkou dvou hlavních stupňů únětické kultury), a tím se mj. připravil i o možnost podrobnějšího sledování některých chronologických trendů v pohřebním ritu.

Jádrem práce je výše uvedený cíl druhý a třetí. V ohledu metody analýzy a syntézy dat (cíl 2) je práce na přiměřené výši. Autor osvědčuje schopnost použít moderní softwarové prostředky k provedení multivariační analýzy (analýza hlavních komponent, tzv. vektorová syntéza), syntéze prostorových vlastností (GIS) a k porovnání formálních a prostorových struktur (poměrně nová metoda Pajek). Ústřední pozici zde má metoda hlavních komponent aplikovaná na rozbor hrobových výbav. Metoda je aplikována korektně, ovšem nejsem si vždy jist, zda vždy poskytuje v případě daného materiálu smysluplné výsledky. Myslím, že v ohledu kritiky získaných výsledků (a teď ještě nemyslím interpretaci) zůstal autor ledacos dlužen.

Do multivariační analýzy (PCA) vstoupilo 10-15 proměnných, konkrétně jednotlivých druhů keramiky, příp. jiných artefaktů, a délka hrobu. V několika pokusech s různými proměnnými bylo extrahováno vždy poměrně hodně (6-7) faktorů. Míra celkem vysvětlené variability byla přijatelná (cca 65%), byť vzhledem k počtu faktorů nijak vysoká – to může souviset s tím, co uvádím dále. Výsledky PCA jsou v podobě faktorových zátěží prezentovány na jednoosých grafech a faktorová skóre pro jednotlivé hroby na grafech dvojic faktorů (1-2, 1-3, 2-3 atd.). Tyto druhé grafy jsou prezentovány na podkladu trendových povrchů vypočtených z jiných (nezávislých) proměnných jako je např. rozmístění hrobů jednotlivých pohlaví, dětí, přítomnost kamenných konstrukcí apod. Tento postup zároveň představuje určitou formu validace výsledků.

Uvedená metoda mi připadá celkem inovativní, byť k její prezentaci mám několik formálních připomínek: (i) osy grafů nejsou popsány; (ii) trendové povrchy by asi byly přehlednější po nějaké filtraci; (iii) pro trendové povrchy chybí legenda, takže čtenář musí odvodit, která barva znamená vysoké a která nízké hodnoty a (iv) uvítal bych, kdyby takto zjištěné vztahy byly doloženy i jednoduchou kontingenční tabulkou (např. počet zbraní v mužských a ženských hrobech) – mohlo by se ukázat, že i jednoduché metody zachytí podobné vztahy jako použitá metoda složitá.

Přestože obecně uznávám nesmírný význam multivariačních metod pro syntézu archeologických dat (anebo právě proto), obávám se, že ne všechny aplikace těmto metodám činí dobrou propagaci. Nad některými výsledky PCA uvedenými v posuzované práci jsem na rozpacích, i když samozřejmě to může být způsobeno i tím, že obsah práce neumožňuje ověřit si některé vztahy přímo na vstupních datech. Případá mi např. podezřelé, že většina z extrahovaných faktorů obsahuje jen jednu proměnou (zpravidla jeden druh artefaktu) s výrazněji vyšší hodnotou faktorové zátěže. Jinými slovy, druhy artefaktů spolu obecně poměrně málo korelují, a to jak pozitivně, tak negativně. Za této situace se mi zdá sporné, zda výsledky PCA indikují nějakou významnou sociální strukturu. Při celkově nevelkém počtu artefaktů v hrobech mohou podle mého názoru některé struktury tohoto typu vzniknout i náhodně. Pokud by např. bylo v únětické kultuře zhruba dodržováno pravidlo, že do hrobu má být dána jedna libovolná nádoba (v průměru vychází na jeden hrob staršího období 1,2 nádoby, v mladším období mnohem méně), musejí se různé druhy nádob v hrobech vylučovat, aniž by to mělo nějaký hlubší společenský význam.

Prokázat, že nějaký smysl zjištěné struktury skutečně mají, je otázkou následné validace. O tu se autor pokouší poměrně zajímavým způsobem (viz výše), avšak vzniklé hypotézy dále nediskutuje. Např. nejvýznamnější faktor 1 (str. 103, starší únětická kultura) a zároveň jeden z mála, který staví dva druhy artefaktů do výraznější opozice, proti sobě klade „hrnek-koflík“ (kladný pól) a „hrnec“ (záporný pól), který je slabě doprovázen deskriptorem „zbraň“. Na str. 104 (a obr. 2) je v rámci validace dokládáno, že u záporného pólu faktoru 1 (hrnec a zbraň) existuje výrazná korelace na dětské hroby. Ve druhé analýze (str. 109) pak hrnec doprovází i deskriptor „délka“. V interpretaci na str. 114-115 se tato souvislost nevysvětluje. Jde tedy v případě souvislosti dětských hrobů s většími nádobami a (byť v menší míře) zbraněmi a většími hroby o (i) opakovaný překlep, (ii) chybu ve vstupních datech, (iii) opomenutí interpretovat zajímavou strukturu, nebo o (iv) doklad náhodné variability, jejíž vliv na výsledky byl v závěrech pomínut? Nebo jde, což nevylučuji, o (v) chybu v mém čtení textu?

Intepretace zjištěných formálních a prostorových struktur (cíl 3) mi v práci celkově připadá vágní. Autor jako výsledky práce (str. 160-165) konstatuje „identifikaci některých struktur v pohřebním ritu“, což je ovšem spíše výsledek předchozí syntézy než interpretace. Celkově pochybuji o tom, že výsledky interpretace zjištěných formálních struktur nějak výrazně přesahují už známá fakta o únětické kultuře (někteří muži jsou „bohatší“, ženy mají v hrobech bronzové šperky apod.). Některým otázkám se autor zcela vyhnul – namátkou uvádím příklady, které bych považoval za důležité:

(i) V ohledu formálních struktur v pohřebním ritu autor např. identifikuje přesněji nespécifikovanou skupinu mužů v hrobech s kamennou konstrukcí a bohatší výbavou (ovšem zároveň připouští, že existují i hroby s kamennou konstrukcí bez výbavy). Autor navrhuje, že jde o „strukturu dokládající vyšší postavení jedinců na vertikální úrovni“ (str. 160). Nikde v práci jsem však nenalezl, kolik je takových hrobů a jak velkou část společnosti mohou reprezentovat. Liší se jejich podíl nějak výrazně od jiných pravěkých kultur (postrádám alespoň orientační údaj)? Bohatší mužské hroby přece existují už od mezolitu. Platí „vyšší společenské postavení“ muže pro celou jeho rodinu (hrobovou skupinu)?

(ii) Pokud pohřební ritus odráží status zemřelého, projevuje se nějak v mladším období únětické kultury obchod s mědí, např. nárůstem statusu některých jedinců (na obecné rovině se tato možnost v úvodu zmiňuje, ale v závěrech se neobjevuje)? Pokud ano i pokud ne, něco to vypovídá o společnosti starší doby bronzové, o specializaci a o formách distribuce surovin.

(iii) Pokud hrobová výbava odráží status zemřelého, lze tento status považovat za dědičný nebo získaný? Jak v tomto ohledu vypovídají hroby dětí?

(iv) Odráží vůbec četnost artefaktů v hrobech status zemřelého nebo je důsledkem událostního aspektu hrobů? Existovaly vůbec ve starší době bronzové společenské skupiny odlišného „ranku“? Je distribuce hrobové výbavy skutečně svědectvím pro nějaké vydělené společenské role, nebo její rozdělení sleduje v podstatě křivku normálního rozdělení? V této souvislosti postrádám diskusi o rozdělení četnosti artefaktů v hrobech. V průměru na jeden hrob únětické kultury připadá kolem dvou artefaktů. Je jasné, že i z náhodných důvodů to někdy musí být méně a někdy více. Odpovídá křivka

rozdělení výbavy náhodné variabilitě (normálnímu rozdělení), nebo můžeme hovořit o nenáhodné stratifikaci společnosti podle jakéhokoli kritéria? Sestavení grafů četností výbavy (podle období, regionů, pohlaví atd.) by bylo velmi snadné a mohlo by přinést zajímavé vstupy pro další analýzu.

Autorův cíl 4 (vztah únětických hrobů k eneolitickým hrobům a pohřebištím) bych považoval za splněný, a to poměrně elegantně, s aplikací nových metod (GIS, metoda Pajek) i teoretického zázemí, byť pouze z okruhu paradigmatu plzeňské školy. Toto paradigma je mi osobně blízké, ale v doktorské práci by nemělo být prezentováno jako jediné – např. ke kontinuitě kultovních areálů existuje obrovská teoretická literatura, zejména britská (namátkou např. R. Bradley).

Tímto konstatováním se dostávám k závěrečnému bodu, kde vidím největší slabinu práce. Autorovy interpretace i jeho celkový postup trpí tím, že autor neužil základní zahraniční literaturu, která byla o problematice pohřebního ritu napsána, a to jak v kontextu středoevropské starší doby bronzové, tak pohřebního ritu v jeho obecných společenských (antropologických) souvislostech. V textu jsem marně hledal odkaz na jakoukoli práci s tématem pohřebního ritu a společnosti starší doby bronzové v okolních středoevropských zemích (s výjimkou Steffen 2010) a neobjevuje se zde ani jedna zahraniční teoretická práce s tématem obecné interpretace pohřebního ritu. Společenské interpretaci pohřebního ritu se dlouhodobě věnuje např. angloamerická nebo skandinávská archeologie; v seznamu literatury jsem však našel jen tři angloamerické tituly, z nichž jeden je příručka statistiky, druhý Petrieho článek z r. 1899 a třetí hojně citovaný, ale přímo k tématu se nevztahující článek Spauldingův (1960).

Tento fakt mi připadá jako naprosto alarmující, protože početná literatura k těmto tématům existuje; zcela namátkou níže uvádím několik starších titulů a autorů, kteří psali o obecných rozměrech pohřebního ritu. Jsem přesvědčen, že autor by měl znát buď tyto práce, nebo (a to možná ještě spíše) podobné práce mladšího data, právě tak jako některé obecné texty týkající se interpretace archeologických pramenů v rámci procesuálního a postprocesuálního paradigmatu. Získal by tím nejen určitý přehled o možnostech interpretace pohřebního ritu v pojmech společenských rolí, statusu, společenské struktury atd., ale i vyváženější pohled na pojmy „společenského významu“ a „symbolického aspektu“ (např. cílem symbolické komunikace nejsou jen „nadpřirozené bytosti či předkové ve světě jinosti“, jak autor na str. 56-57 tvrdí). Neznalost všeobecné literatury kontrastuje s autorovým (jinak správným) ujištěním na str. 57, že některé aspekty pohřebního ritu lze jen těžko identifikovat bez teoretických modelů a teoretické připravenosti badatele. V kontextu následujícího textu působí toto tvrzení jen proklamativně.

Celkově tedy shrnuji, že autor úspěšně shromáždil (i když zatím ještě ne zcela zpřístupnil) rozsáhlý korpus archeologických dat. Provedl solidní analýzu složitými metodami a korektně se pokusil o vyhodnocení jejích výsledků (být se ne vždy podle mého názoru dostatečně zamýšlel nad kritikou získaných struktur). V ohledu interpretace podnikl vše, co mohl – ke kvalitnímu postupu mu ovšem zcela scházely základní předpoklady, tj. znalost alespoň základní zahraniční literatury jakožto zdroje příslušných modelů. Nemám dostatek zkušeností z jiných kateder a s jinými pracemi doktorandů KAR, a proto bych nechtěl autorovi posuzované práce ukřivdit. Nicméně se obávám, že doktorská práce, která neprokazuje znalost zahraniční literatury a schopnost autora pracovat s teoriemi v ní obsaženými, je nehajitelná. Ponechávám na zkušební komisi, zda s touto tezí souhlasí či nikoliv.

PhDr. Martin Kuna, DSc.
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
kuna@arup.cas.cz
604204699

Příklady starších titulů k obecnému hodnocení pohřebního ritu:

Binford, L. R. 1971: Mortuary practices: their study and their potential, in: Brown, J. A. (ed.), Approaches to the social dimensions of mortuary practices, *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25, 6-29.

O'Shea, J. M. 1984: *Mortuary variability. An archaeological investigation*, London – New York, etc. (Academic Press).

Pader, E.-J. 1982: Symbolism, social relations and the interpretation of mortuary remains, B.A.R. Inter. Series 130.

Parker Pearson, M. 1982: Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study, in: Hodder, I. (ed.), *Symbolic and structural archaeology*, Cambridge (Cambridge University Press), 99-113.

Willems, W. 1978: Burial analysis. A new approach to an old problem, *Berichten van de ROB* 28, 81-98.